

Edvard Beneš

POLITICKÁ BIOGRAFIE ČESKÉHO DEMOKRATA

**ČÁST DRUHÁ
PREZIDENT REPUBLIKY
A VŮDCE NÁRODNÍHO ODBOJE
(1935-1948)**

..... Jindřich Dejmek

Edvard Beneš

Politická biografie českého demokrata

Část druhá – Prezident republiky a vůdce národního odboje (1935–1948)

PhDr. Jindřich Dejmek, DSc.

Recenzovali:

prof. PhDr. Robert Kvaček, CSc.

PhDr. Miroslav Tejchman, DrSc.

Vydala Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum

Redakce Lenka Ščerbaničová

Obálka a grafická úprava Zdeněk Ziegler

Sazba Nakladatelství Karolinum

První vydání

© Univerzita Karlova v Praze, 2008

© Jindřich Dejmek, 2008

Publikace vychází s laskavou podporou Nadačního fondu Václava Klause.

Monografie byla vypracována v rámci výzkumného záměru AV 0Z80150501:

Český dějinný prostor v evropském kontextu. Diverzita, kontinuita, integrace, jehož nositelem je HÚ AVČR Praha.

ISBN 978-80-246-1473-1

ISBN 978-80-246-2701-4 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2014

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Dr. EDVARD BENEŠ
PRESIDENT ČESKOSLOVENSKE REPUBLIKY

OBSAH

Kniha pátá: Politický vůdce spartánské demokracie (prosinec 1935 až říjen 1938)	7
Kapitola 16 Budování demokracie v obležení diktátorů (prosinec 1935 až jaro 1937)	9
Kapitola 17 Začátek finálního zápasu o československý stát (květen 1937 až květen 1938)	63
Kapitola 18 Od květnového triumfu k mnichovské katastrofě (květen až říjen 1938)	114
Kniha šestá: Vůdce národního odboje za obnovu demokratického Československa (říjen 1938 až březen 1945)	183
Kapitola 19 Z prominentního soukromníka do čela druhého odboje (říjen 1938 až říjen 1939)	185
Kapitola 20 Výstavba exilového státního zřízení a jeho institucí (říjen 1939 až říjen 1940)	235
Kapitola 21 Za uznání plnohodnotné vlády a právní kontinuity československého státu (říjen 1940 až září 1941)	287
Kapitola 22 Diplomatická likvidace Mnichova (říjen 1941 až září 1942)	328
Kapitola 23 O budoucnost republiky a její postavení v poválečném světě (podzim 1942–1943/44)	373
Kapitola 24 V čele vrcholícího zápasu za obnovu svobodného Československa – a v jeho zákrutech (leden 1944 až březen 1945)	436
Kniha sedmá: Budovatel socializující demokracie a jeho finální prohra (březen 1945 až červen 1948)	511
Kapitola 25 Položení základů třetí republiky (březen 1945 až květen 1946)	513
Kapitola 26 V čele zápasu za udržení demokracie (květen 1946 až srpen 1947)	573
Kapitola 27 Mnohonásobně tragické finále politika (září 1947 až červen 1948)	636
Kapitola 28 Agonie a smrt (červen až září 1948)	685
Závěr: Edvard Beneš v českých a československých dějinách první poloviny 20. století	701
Přehled využitých pramenů a literatury	725
Jmenný rejstřík	773

KNIHA PÁTÁ
POLITICKÝ VŮDCE SPARTÁNSKÉ DEMOKRACIE
(PROSINEC 1935 AŽ ŘÍJEN 1938)

KAPITOLA 16
BUDOVÁNÍ DEMOKRACIE V OBLEŽENÍ DIKTÁTORŮ
(PROSINEC 1935 AŽ JARO 1937)

*... v dnešní pohnuté a rozvratné době demokracie musí mít
pro svou ochranu svou vlastní sílu materiální,
to jest svou velikou moc vojenskou,
připravenou a schopnou ubránit se uvnitř i navenek.
A také schopnost ukázat, že kdyby ke konfliktům,
jež nám hrozí, mělo dojít, že by ten konflikt
evropské demokracie dovedly rozhodnout pro sebe.
Nesmějí nikoho ohrožovat, ale musejí být připraveny
na všechny okolnosti...*

Vánoční projev E. Beneše 24. prosince 1936

Když jedenapadesátiletý Edvard Beneš vstupoval odpoledne 18. prosince 1935 do prostor staroslavného Pražského hradu, aby se ujal po svém slavném předchůdci jako druhý funkce prezidenta československého státu, přinášel si nepochybně s sebou ucelenou koncepci dalšího budování republiky.¹ Málokdo mohl pochybovat, že si uchová určující vliv na řízení jednoho z klíčových státních resortů, ministerstva zahraničních věcí, v jehož čele stál předcházejících více než sedmáct let. Jeho řízením byl sice hned 20. prosince dočasně pověřen ministerský předseda Milan Hodža, fungování vlastního úřadu měl však pevně v rukou dlouholetý Benešův spolupracovník a neformální zástupce Kamil Krofta, ostatně před-určený brzy k nástupu do čela Zamini.² Beneš ostatně považoval za jeden ze svých primárních cílů „zesílit a zachránit z našich spojeneckých svazků, co se ještě při vzrůstajícím rozvratu evropském zachránit dalo...“ a nelze pochybovat,

¹ I když o posledních letech první republiky existuje dnes již rozsáhlá literatura, monografii o prvním Benešově prezidentství dosud postrádáme. Z posledních syntéz, zachycujících podrobněji sledované období, budiž uvedeny alespoň V. OLIVOVÁ, *Dějiny první republiky*. Praha 2000, s. 205n.; A. KLIMEK, *Velké dějiny země Koruny české*. Sv. XIV. (1929–1938). Praha 2002, hlava 5 až 7, a zejména Z. KÁRNÍK, *České země v éře První republiky*. Sv. II. *O přežití a o život* (1936–1938). Praha 2003. Zatímco první dvě práce si všímají prakticky vesměs politického vývoje Československa, poslední je pokusem o výklad všech podstatných složek jeho života od politiky po kulturu a každodennost. K vlastní roli prezidenta, jak ji vymezovala ústava z roku 1921, srov. E. BROKLOVÁ, *Prezident Československé republiky. Instituce a osobnost T. G. Masaryka*. Praha 2001, zvl. s. 14–21; naposledy V. MAKARIUS, *Prezident Beneš v ústavním systému první republiky*, in: *Edvard Beneš očima mladých badatelů*. Na pozvání Masarykova ústavu, 1, 2005, s. 53–64.

² K fungování MZV po Benešově odchodu a následnému nástupu K. Krofta viz J. DEJMEK, *Historik v čele diplomacie: Kamil Krofta*. Studie z dějin československé zahraniční politiky v letech 1936–1938. Praha 1998, zvl. s. 19–20n.; též, *Milan Hodža a československá zahraniční politika ve třicátých letech* (1935–1938). *Moderní dějiny* 7, 1999, s. 65–84.

že jeho vlastní výtvar - po léta pečlivě budovaná diplomacie - při něm měla hrát zásadní roli.³

Za druhý, ve svém vnitřním žebříčku snad ještě důležitější úkol prezident považoval urychlení nedávno zahájené reorganizace armády, její výrazné zesílení a všestrannou modernizaci, jež z ní měla vytvořit celek, s nímž muselo vážně počítat i drasticky se militarizující nacistické Německo. Konečně jako poslední v triádě klíčových úkolů Beneš vytkl „zesílení fronty vnitřní“, tedy v prvním plánu zpevnění koalice vládních stran, kterou právě předcházející prezidentská volba přivedla na pokraj rozpadu. V druhém plánu mělo být toto úsilí zaměřeno k „řešení otázek minoritních a ovšem i otázky slovenské, a to v takovém duchu, který by jednotu státu posílil, vnitřní rozklad zastavil ... a vytvořil uvnitř státu tak pevné a mohutné jádro, které by svou silou a jistotou odolalo ať už těžké krizi diplomatické nebo přímo krizi vzniklé z evropského konfliktu válečného...“⁴

V duchu tohoto programu začal Beneš hned od konce prosince postupovat. Ačkoliv v nemnoha svých veřejných projevech z té doby vyjadřoval důvěru, že mír v Evropě zůstane zachován, republika se pod vůdcovstvím nového energického prezidenta začala rychle přetvářet do skutečné pevnosti, připravující se urychleně k tvrdošíjně obraně, což jaksi symbolicky zvýrazňovalo i dokončení prvních těžkých opevnění na jejích hranicích nedlouho po jeho zvolení. A Beneš zahájil tuto energickou přestavbu republiky ihned i v úřadě, do jehož čela byl nyní postaven, v samotné prezidentské kanceláři (dále KPR).

Už první den v nové funkci, 19. prosince, prezident ozřejmil záměr poměrně rozsáhlé reorganizace KPR. V jejím čele byl sice - jistě i v zájmu určité symbolické kontinuity s jeho legendárním předchůdcem - ponechán Masarykův kancléř Přemysl Šámal, s nímž se ostatně Beneš dobře znal ještě z časů, kdy spolu zakládali protirakouskou Maffii.⁵ Prezident však oznámil, že k pružnějšímu řešení všech problémů zřídí po vzoru fungování MZV tzv. osobní kabinet, do jehož čela povolal kariérního diplomata (a později vyslance ve Švédsku) Vladimíra Kučeru, jenž již určitou dobu sloužil i Masarykovi.⁶ Do stavu KPR byli ostatně brzy povoláni i další úředníci z MZV a hned počátkem ledna 1936 prezident navíc nařídil, aby MZV dodávalo KPR co nejrychleji i šifry a důležité zprávy ze zahraničí. Spolu s pravidelnými konzultacemi ministra Krofty s prezidentem to pojišťovalo skutečně výrazné provázání obou institucí a Benešovi umožňovalo zvláště ve dnech klíčového zápasu o stát od jara 1938 dokonce spoluvytvářet důležitější

³ E. BENEŠ, *Paměti II. Od Mnichova k nové válce a novému vítězství*. Praha 1947, s. 49.

⁴ E. BENEŠ, *Mnichovské dny. Paměti I.*, Praha 1968, s. 7.

⁵ O Šámalově osobě existuje dosud jediná skica J. HAJŠMANA, *Přemysl Šámal*. Praha 1946; viz též J. ŠETŘILOVÁ, *Most mezi Hradem a národní demokracií. Role Přemysla Šámala při hledání politického i osobního smíru*, in: J. Dejmek a J. Hanzal (red.), *České země a Československo v Evropě XIX. a XX. století. Sborník prací k 65. narozeninám prof. Dr. Roberta Kvačka*. Praha 1997, s. 231-240.

⁶ Archiv Kanceláře prezidenta republiky (dále AKPR), T 978/35. Složka Prezident E. Beneš. Záznam P. Šámala z 19. prosince 1935.

diplomatické dokumenty od instrukcí našim vyslancům až po formulování nót a odpovědí na akta zahraniční.⁷

Jedním z prvních kroků, které Beneš učinil po nástupu do úřadu, byla reorganizace informačních zdrojů své administrativy. Už 19. prosince rozhodl, že Masarykem kdysi neoficiálně vybudovaná „zpravodajská kancelář“ v čele s odborovým přednostou V. K. Škrachem bude zrušena, neboť „politické oddělení má dosti prostředků zcela normálních, aby opatřilo ty informace, které má zapotřebí“.⁸ Není pochyb, že se Beneš hodlal – podobně jako v předcházející nejméně půl druhé dekádě – spoléhat vedle oněch „normálních“ prostředků i na své informační zdroje vybudované i v domácím prostředí zpravodajskou sekci MZV, vedenou nadále Janem Hájkem. Současně však zamýšlel utužit i spolupráci se zpravodajskými složkami ministerstva vnitra, ba i – v souvislosti s potřebou soustavných informací o hospodářských záležitostech – ministerstva financí a vedením Národní banky.⁹ Upraveno bylo – zjevně opět vlivem praxe MZV – shromažďování informací a zpráv z novin, ale i některé vnitřní záležitosti fungování kanceláře, mimo jiné bylo zprecizněno pořizování záznamů o jednáních prezidenta, které většinou alespoň formou stručného zápisu pořizoval sám Šámal. Výrazně byla intenzifikována i součinnost hlavy státu s Vojenskou kanceláří prezidenta, v jejímž čele zůstal divizní generál Silvestr Bláha, i když Beneš brzy vytvořil k ovlivňování výstavby armády ještě další nástroje, především nově zřízenou Nejvyšší radu obrany státu.¹⁰

Nový prezident začal – přesně podle svého zvyku z bývalého působiště – realizovat krůček po krůčku svůj program. Ihned po nástupu do úřadu oznámil, že se hodlá v duchu svého konstitučního práva (a také úzu zavedeného Masarykem počátkem dvacátých let) zúčastňovat zasedání vlád, na nichž se budou rozhodovat zvláště důležité otázky, především ty týkající se přípravy obrany státu.¹¹ Už počátkem ledna 1936 také rozhodl, že obnoví někdejší Masarykem zahájenou tradici cest hlavy státu do regionů, především na Moravu a na Slovensko, kde zamýšlel každý rok strávit velkou část léta. Nikoliv ovšem pouze pasivně, ale „tím způsobem, že by navštívil řadu míst, např. Tatry, Kremnici, Štiavnici a vždy nějaký čas se tam zdržel, při čemž by vešel ve styk s místními činiteli...“¹² Ještě před Štědrým dnem, 21. prosince, přijal také poprvé v nové funkci kolektivně pražský diplomatický sbor, před kterým vyjádřil naději, „že se nám podaří uhájit na tomto základě to, co bylo vytvořeno s takovým úsilím a takovými obětmi, nejen v dnešních nesnadných dobách, nýbrž i v budoucnu, nastanou-li potíže...“¹³ Na Nový

⁷ AKPR, T 978/35. Záznam P. Šámala z 1. ledna 1936, T 4/36.

⁸ AKPR, T 978/35. Šámalův záznam z 19. prosince, č. 981/35.

⁹ Tamtéž.

¹⁰ Určitým zrcadlem Benešových zájmů o armádu jsou mj. fondy VKPR, uložené dnes v ÚVA Praha. K celému problému viz též podkap. III.

¹¹ AKPR, T 978/35. Prezident Beneš. Záznam z 19. prosince, T 896/35.

¹² Tamtéž, Šámalův záznam z 11. ledna 1936, č. 55/36.

¹³ AKPR, kart. 335, i. č. 1820; též R. Vašek (ed.), E. BENEŠ, *Projevy – články – rozhovory 1935–1938*. Praha 2006, s. 24–25.

rok se pak poprvé obrátil v obdobném duchu v krátkém projevu i k celé československé veřejnosti, již popřál, aby „Československá republika zůstala tak jako dosud pevnou hrází mezinárodního míru a vnitřního klidu i v dobách bouří...“¹⁴ Už 13. ledna 1936 dal Beneš návštěvou Německého divadla v Praze najevo také neformální zájem o kulturu této největší národnostní menšiny republiky. Takřka současně potom oslovil poprvé i armádu.

Ještě v průběhu posledního prosincového týdne nový prezident také – i písemně – „vymezil“ svůj postoj k největším politickým stranám ve státě, jejichž vedení mu vzápětí po volbě zaslala své blahopřejné listy.¹⁵ Beneš měl samozřejmě v úmyslu zachovat dosavadní tradici nadstranickosti prezidentského úřadu, a proto už před volbou rezignoval – tehdy ještě podmíněčně – osobním listem adresovaným J. V. Klofáčovi na post místopředsedy národně-socialistické strany.¹⁶ Když pak od vedení strany dostal zdaleka nejobsažnější blahopřání ke svému zvolení, odpověděl opět především odkazem na svého předchůdce, „za nímž půjdeme všichni.“ V podobném duchu byly formulovány i další prezidentské listy, i když např. v adrese ústřednímu výkonnému výboru sociální demokracie zdůraznil víru, „že pro tuto práci budu mít ve svém úřadě vždycky souhlas vaší strany a součinnost naprosté většiny svých spoluobčanů.“¹⁷ V odpovědi na blahopřání vedení republikánské strany přislíbil prosazovat „politiku míru a spolupráce celého národa“, v čemž chtěl navázat na odkaz Antonína Švehly. V adrese předsednictvu lidovců, bez nichž bylo jeho zvolení nemožné, zase ocenil shodu, „že jedině v pravé demokracii a ve vzájemném spravedlivém pochopení jest záruka šťastného vývoje naší vlasti.“ Zvláštními adresami Beneš odpověděl i na blahopřání německých demokratických aktivistických stran, z nichž německá sociální demokracie jej tehdy označila za skutečného garanta demokratického vývoje československého státu. I jim Beneš vyjádřil víru „ve šťastný demokratický rozvoj a mírovou politiku republiky...“¹⁸ Z větších politických subjektů tak hned od počátku absentoval jedině i sebestřednější kontakt s Henleinovou SdP, Kramářovým Národním sjednocením a kupodivu i Hlinkovou Slovenskou ľudovou stranou, i když její poslanci Beneše v nedávném klání – jak víme – podpořili.

V prvních měsících po nové prezidentské volbě měla KPR a také s ní spolupracující MZV ještě hodně práce s vyřizováním nezbytných formalit. Oba úřady musely např. připravit celkem 53 ručně psaných poselství, v nichž hlavám států čtyř kontinentů oznamovaly slavnostní formou Benešovo zvolení – a v následujících měsících vyřizovat také formální odpovědi na protokolární blahopřání

¹⁴ *Novoroční projev prezidenta republiky*. Lidové noviny 28. prosince 1935 (!). Těž R. Vašek (ed.), E. BENEŠ, *Projevy – články – rozhovory 1935–1938*, s. 28–29.

¹⁵ AKPR, E. Beneš, kart. 333. Prezidentská volba.

¹⁶ AKPR, E. Beneš, kart. 335. Dopis byl otištěn např. v *Národním osvobození* 25. prosince 1935.

¹⁷ AKPR, E. Beneš, kart. 333. Prezidentská volba. Blahopřání ke zvolení a relevantní odpovědi.

¹⁸ V adrese pro DSAP Beneš doslova psal: „Ich glaube mit Ihnen an die glückliche demokratische Entwicklung und an die konsequente Friedenspolitik der Republik.“ AKPR, tamtéž.

došla od řady panovníků, papeže, ale např. – jistě nejpřímněji míněný „*Erwiederung-schreiben*“ od „Vůdce a kancléře Adolfa Hitlera“.¹⁹ Beneš sám pak reagoval alespoň na část blahopřejných dopisů, jež dostal od desítek politiků především z anglicky mluvících zemí, Francie, ale také z řad německých demokratů žijících v československé i jiné emigraci, z Rakouska, z některých balkánských států, především Jugoslávie, a výjimečně i vzdálenějších zemí.²⁰

Necelý měsíc po svém zvolení, 16. ledna 1936, přijal nový prezident také první významnou návštěvu ze zahraničí, když do Prahy přijel – ovšem již podle dohody z podzimu předcházejícího roku – rakouský kancléř K. Schuschnigg. Host diskutoval na Hradě i v Kolovratském paláci, kde se sešel s M. Hodžou, řadu otázek souvisejících s uvažovaným sblížením malodohodového bloku s Rakouskem a Maďarskem, o něž se v duchu svého plánu zasazoval především ministerský předseda.²¹ Kancléř ostatně zdůrazňoval přátelský poměr obou států a vyslovil se pro obnovu arbitrážní smlouvy z roku 1926, ba padla i slova o možné nové smlouvě o přátelství.²² Následující měsíce však ukázaly, že se z těchto vizí podaří – s výjimkou nové dohody obchodní – zrealizovat jen málo. Proti sblížení Vídně s Prahou se postavili v Budapešti a zvláště v Římě.²³ Rakušané sami si pak své vztahy s Československem a jeho spojenci zkomplikovali počátkem dubna jednostranným obnovením branné povinnosti, proti kterému malodohodoví diplomaté pochopitelně formálně protestovali.²⁴ V té době byly ovšem středoevropské záležitosti alespoň dočasně zastíněny problémy příští bezpečnosti celého kontinentu, jež nutně vtahovaly i Beneše.

¹⁹ Ne zcela úplná kolekce těchto písemností je uložena v AKPR, kart. 333; jako poslední reagoval na oznámení o Benešově zvolení venezuelský prezident, a to dopisem z 25. července 1937 (!). Dodejme, že v aktech KPR je i původní dopis adresovaný pro císaře Haillé Selassiého, který již nebyl vzhledem k okupaci jeho země odeslán.

²⁰ Mezi gratulanty nalézáme např. J. Romainse, W. Lippmana nebo E. Ludwiga, ale také německého ex-kancléře J. Wirtha a rakouského ex-kancléře (a příštího prezidenta) H. Rennera, kteří vesměs oceňovali jeho zvolení jako posílení demokracie nejen v Československu, ale na evropském kontinentu vůbec. Např. Rennerovi pak Beneš odpovídal: (D 736/36): „Das, was Sie mir über den Sinn der Wahl, über unsere Politik, über die Zukunft der Demokratie in Europa und besonders im Mitteleuropa und endlich über die internationale Friedenspolitik gesagt haben, entspricht vollständig meiner Meinung. Trotz der schwierigen Zeit, verliere ich nicht die Hoffnung. Und auch nicht was die Zusammenarbeit unserer beiden Länder in der Zukunft anbelangt, wie wir es so oft miteinander diskutiert haben.“ AKPR, kart. 344.

²¹ K tehdejšímu vztahům ČSR s Rakouskem viz nejlépe R. KVAČEK, *Boj o Rakousko v letech 1933–1938 a československá zahraniční politika*. SH 12, 1964, zvl. s. 258–260n. K Hodžovým středoevropským koncepcím naposledy J. DEJMEK, *Milan Hodža a československá zahraniční politika...*, zvl. s. 68–72.

²² K obsahu Schuschniggových pražských rozhovorů srov. záznam o jeho jednání s M. Hodžou z 17. ledna, a cirkulární instrukci K. Krofty z 21. ledna, otištěné nyní in: J. Dejmek (ed.), *Dokumenty československé zahraniční politiky* (dále jen DČZP), sv. XVIII/1, dok. č. 16 a 20.

²³ Na konferenci zemí římských protokolů koncem března 1936 si Mussolini vynutil podpis tzv. dodatkových protokolů, jimiž se mj. jejich signatáři zavazovali, že nebudou zahajovat politická jednání s dalšími zeměmi bez souhlasu ostatních členů, což jednoznačně směřovalo proti rakousko-československému sblížení. Srov. např. B. KOSZEL, *Rywalizacja niemiecko-włoska w Europie środkowej*. Poznań 1988, s. 193–195.

²⁴ K těmto protestům ve Vídni srov. DČZP, XVIII, dok. č. 157, 165 a 180.

V poslední čtvrtině jeho pomyslným prvních „sta dnů“ v prezidentském úřadu situaci rozvířenou dosud diplomatickými ozvuky války ve východní Africe dramaticky změnil nový agresivní fait accompli připravený A. Hitlerem. Ráno 7. března se Evropa dozvěděla, že německé divize pochodují do demilitarizovaného Porýní a že vůdce a kancléř německé Říše se necítí dále vázán závazky z Locarna. Nebylo pochyb, že – především svými důsledky dlouhodobými – je novým krokem zasaženo i Československo. A Beneš chtěl v duchu svých postojů k agresi Japonska proti Číně na podzim 1931 i Itálie v Habeši roku předcházejícího reagovat.

II

Beneš se v jediném zahraničněpolitickém rozhovoru poskytnutém bezprostředně po svém zvolení hlavou státu vyslovil pro dohodu mezi Francií a Německem s tím, že kdyby k ní došlo, „okamžitě by zahájil rozhovory vedoucí k uzavření podobné česko-německé smlouvy.“²⁵ Politický vývoj v samotném počátku jeho úřadování však směřoval spíše opačným kursem. Ani v Praze zřejmě nechyběly informace o tom, že se Hitler chystá připravit Evropě nové překvapení v podobě změny stavu dosud demilitarizovaného Porýní. Nepřímo to koneckonců potvrdovala i zjevná nechuť šéfa německé diplomacie Konstantina von Neuratha diskutovat o tomto problému v kuloárech pohřbu britského panovníka Jiřího V., jíž si povšiml i vyslanec Jan Masaryk.²⁶ Pro podstatnou část evropských diplomatů byly sice podobné signály zastíněny pokračujícími diskusemi o možném přijetí nových ropných sankcí proti Itálii, jež byla ochotna diskrétně podpořit i Praha. Ale ráno 7. března 1936 nacistický Führer riskantní akcí znovu změnil situaci v Evropě a s ní – především svými důsledky dlouhodobějšími – i strategickou pozici Československa.

Zatímco relativně nepočtené německé jednotky obsazovaly demilitarizovaný pravý břeh Rýna, vytvořený sice příslušnými paragrafy versailleské smlouvy, potvrzený však Německem i v Locarnu, oznamoval Hitler před říšským sněmem, že jeho vláda již neuznává ani závazky plynoucí ze západního garančního paktu. Tak byla – pod záminkou narušení locarnských smluv francouzsko-ruským paktem z předcházejícího roku – zbořena jedna z klíčových konstrukcí bezpečnosti starého kontinentu, týkající se v mnoha ohledech i republiky. A Československa se týkala i pozitivní část Hitlerova „mírového“ plánu, určená především k eliminaci případných západních protiakcí. Vedle nových bilaterálních smluv o neútočení, jež Hitler nabízel Francii, Belgii a případně i Nizozemsku, mělo totiž vzniknout oboustranné demilitarizované pásmo, jímž by byla přinejmenším částečně

²⁵ Srov. Benešův rozhovor s francouzským žurnalistou H. Jordanem 19. prosince. Národní archiv Praha (dříve SÚA, dále cit. jen NA), VA-MZV, k. 2903; též R. Vašek (ed.), E. BENEŠ, *Projevy – články – rozhovory 1935–1938*, s. 15–17.

²⁶ AMZV, PZ Londýn 1936. I. periodická zpráva z 25. května.

zasazena i francouzská opevnění. Nabídku paktů o neútočení ovšem Hitler adresoval opět – stejně jako v květnu 1935 – i východním sousedům Německa včetně Československa, kam navíc němečtí diplomaté důvěrně brzy vzkázali, že uznávají platnost arbitrážního paktu z října 1925.²⁷

Beneš si zajisté uvědomoval závažnost nového Hitlerova kroku jak pro celkovou mocenskou rovnováhu Evropy, tak pro postavení vlastního státu a v tom duchu byl na rozdíl od mnoha dalších evropských státníků ochoten na rukavici hozenou z Berlína reagovat. Hned v průběhu 7. března byl tehdejší francouzský chargé d'affaires L. Monicault prezidentem ujištěn, že ČSR bude „následovat Francii, vyvodí-li z Hitlerova činu důsledky“, neboť se cítí vázána smlouvou z roku 1925.²⁸ A Benešův nástupce v čele Černínského paláce K. Krofta neváhal – sotva bez konzultace s prezidentem – ještě po několika dnech bez ohledu na patrnou pasivitu Západu odsoudit německý krok i v poslanecké sněmovně: „Stát, jemuž základním principem byla vždy úcta k mezinárodním závazkům..., nemůže než postaviti se rozhodně proti tomu, aby smlouvy byly jednostranně rušeny.“²⁹ Jenže Západ, tedy ani nejvíce dotčená Francie, protiakci z mnoha důvodů nepodnikl, i když o ní francouzská generalita uvažovala.

Nedávno nastoupivší pařížská vláda radikála Alberta Sarrauta se nakonec spokojila jen s částečným obsazením pevnostní Maginotovy linie a s diplomatickým apelem do Ženevy, aby byla ihned svolána Rada Společnosti národů.³⁰ Jak si ale povšiml i vyslanec Štefan Osuský, byl kabinet v metropoli na Seině „rozhodnější než tisk“, jehož valná část se shodovala na základní parole – „jen ne válku!“ A protože i v Londýně měla podstatná část politické veřejnosti pro německý krok na „vlastním“ území pochopení, zatímco diplomaté v čele s Anthony Edenem ho zamýšleli využít k dalším rozhovorům o letecký pakt a případně další smluvní instrumenty, nemohli v Praze ani jinde energickou protiakci očekávat. To ovšem předem limitovalo i československý postoj, ostatně fakticky podvázaný mimo jiné sotva zahájenou reorganizací armády.

V telegrafické instrukci z 12. března Černínský palác kategoricky německý krok odsoudil, vlastní reakci ale pochopitelně podřizoval jednak rozhodnutím signatářů Locarna, zejména Francie, jednak Malé dohody. Vedení pražské zahraniční

²⁷ K Hitlerově akci srov. např. G. WEINBERG, *The Foreign Policy of Hitler's Germany. Diplomatic Revolution in Europe 1933-1936*. Chicago 1971, kap. 10; výtah z jeho projevu viz in: Zahraniční politika 1936, Kronika, s. 236–238; z monografií podrobně se zabývajících následující krizí stojí za uvedení alespoň: J. T. EMMERSON, *The Rhineland Crisis*. London 1977, a E. HARASZTI, *The Invaders. Hitler Occupies the Rhineland*. Budapest 1983, zvl. kap. 3 a 4. Z české literatury viz nejlépe R. KVAČEK, *Nad Evropou zataženo. Československo a Evropa 1933-1937*. Praha 1966, kap. 10, a J. DEJMEK, *Historik v čele diplomacie: Kamil Krofta*, kap. 1. V obou těchto knihách jsou citovány i relevantní československé diplomatické dokumenty, jež je zde tudíž možno odkazovat jen ve výběru.

²⁸ E. BENEŠ, *Paměti II. Od Mnichova k nové válce*, s. 21; DDF, II ser., vol. I, č. 307 a č. 385.

²⁹ K. KROFTA, *Československo a obsazení demilitarizovaného pásma Německem*. Zahraniční politika 1936, s. 18.

³⁰ Srov. např. J.-B. DUROSELLE, *Politique étrangère de la France. La décadence, 1932-1939*. Paris 1979, s. 168–174n., kde jsou citovány i konkrétní francouzské dokumenty.

politiky sice odmítlo vést s Německem jakákoliv bilaterální jednání bez souhlasu svých spojenců, „... iniciativních akcí proti Německu [však] podnikat nebudeme, náš postup bude klidný a věčný. Nebudeme útočit na Německo ani ho dráždit. Zato však věrně a bez výhrad budeme postupovat s Malou dohodou, Francií a ostatními signatáři Paktu, zejména půjde-li Anglie s sebou...“³¹ Britové skutečně vzápětí zdůraznili svůj zájem na bezpečnosti Francie i Belgie a demonstrovali ho ohlášenými poradami zástupců generálních štábů. Jinak však při poradě zástupců locarnských mocností i při následném mimořádném jednání Rady Společnosti národů v Londýně tlačili Francouze k jednacímu stolu, i když Němci základní francouzský požadavek – stáhnout svá vojska z Porýní zpět – od začátku odmítali. Přizvání zástupce Berlína, příštího šéfa nacistické diplomacie Joachima von Ribbentropa, do Svatojakubského paláce 19. března tedy fakticky zpečetilo nereagování na německý krok a otevřelo bránu po měsíce trvajícím planým rozhovorům. Ty ovšem vzhledem k postojům Hitlera nemohly přinést pozitivní výsledky, zato však poskytly Němcům čas položit první základy svých pevností v Porýní – a přispět tak i „odříznutí“ východních spojenců Francie, v první řadě právě Československa.³²

Československé diplomacii nezbylo než se vzápětí rovněž domáhat účasti na nadcházejících jednáních, většinou označovaných jako rozhovory o „nové Locarno“. Jak Krofta po poradě s prezidentem instruoval vyslance Š. Osuského a J. Masaryka, „žádáme, abychom se mohli zúčastnit konference ... z důvodu, že naše smlouva s Německem a garanční [smlouva] s Francií závisí na staré smlouvě Locarnské... Žádáme, aby se Francie zavázala, že nepodepíše ujednáním podle článku VII, dokud nebude vyřízena otázka naší bezpečnosti a dokud nebude nynější stav nahrazen něčím novým pro ČSR.“³³ Jestliže se však Beneš a Krofta obávali, aby případná nová bezpečnostní konstrukce na Západě neohrozila funkčnost francouzsko-československé aliance, byly to obavy přinejmenším nyní předčasné, i když – jak ještě připomeneme – o dva roky později předloží francouzští appeaseři názor, že s pádem Locarna padla i smlouva mezi Paříží a Prahou.³⁴ Diskuse mezi Londýnem, Paříží a Berlínem o příští bezpečnostní architektuře na Západě sice pokračovaly po celý duben, aby vyvrcholily předáním později známého „Edenova dotazníku“ v Berlíně 7. května 1936. Ke konkrétním výsledkům ale pro postoj Hitlera nevedly a nakonec vyzněly do ztracena, třebaže se mezi diplo-

³¹ AMZV, TO 1936, č. 151–181. Kroftův cirkulář z 12. března; viz též J. Dejmek (ed.), DČZP, XVIII, č. 95, s. 226–227.

³² K těmto jednáním, jež zde není nutno rekapitulovat, viz podrobně např. A. R. PETERS, *Anthony Eden at the Foreign Office 1931–1938*. New York 1987, s. 187n.; viz též J. DEJMEK, *Nenaplněné naděje. Politické a diplomatické vztahy Československa a Velké Británie (1918–1938)*. Praha 2003, kap. XI.

³³ AMZV, TO 1936, č. 188/36. Kroftova instrukce Osuskému 21. března (identická instrukce z předcházejícího dne i pro J. Masaryka); DČZP, XVIII, č. 128, s. 275–276.

³⁴ S podobným názorem vystoupil počátkem dubna 1938 autoritativně prof. Joseph Barthélemy, jenž také svoje vývody zveřejnil v polooficiálním *Le Temps*. Srov. k tomu referát vyslance Š. Osuského, zveřejněný in: DČZP, XX/1, č. 215, s. 337n.

maty o „novém Locarnu“ znovu jednalo ještě na jaře 1937. Definitivní tečku za nimi učinilo až zrušení návštěvy šéfa německé diplomacie K. von Neuratha v Londýně na samém konci června t. r., tehdy však již evropské diplomaty – a neméně úředníky na Hradě a v Černínském paláci – mnohem více zajímaly jiné problémy, často související právě s existencí Československa.

Krofta ještě 8. dubna 1936 instruoval své podřízené, že československé stanovisko „k locarnské otázce zůstává nezměněno ... – věrnost k smluveným závazkům a spojencům. Podporujeme snahy o dohodu Francie a Anglie a usilujeme o to, aby jednání o zárukách bezpečnosti na Západě dalo se v úplné souvislosti s jednáním o bezpečnosti na Východě.“³⁵ Brzy však v Praze museli připustit, že o demilitarizovaném pásmu, pro ČSR tak důležitém, se „mluví kupodivu poměrně málo“. Krize po 7. březnu, při níž Beneš znovu demonstroval odhodlání bránit takřka *a tout prix* post-versailleské uspořádání, tak znovu ukázala pasivitu, nedůslednost (a také značnou nejednotnost) obou velkých západoevropských demokracií, ale svými důsledky oslabil i jejich mocenské pozice v řadě dalších oblastí kontinentu. Bezprostřední diplomatická reakce na německý krok v podobě zřetelného váhání šéfa jugoslávské vlády Milana Stojadinoviće svolat urychlenou konferenci Malé dohody ostatně poprvé naznačila uvolňování této aliance.³⁶ Prokázala také dubiozitu politiky reprezentace polské a v neposlední řadě přispěla k obratu v politice dalších menších zemí, mimo jiné Belgie, jež v horizontu měsíců zlikvidovala svoji tradiční alianci s Paříží deklarací jednostranné neutrality.³⁷

Je zřejmé, že sám Beneš vyvodil z „lekce“ porýnské krize více důsledků, které inspirovaly jeho příští diplomatické iniciativy. Jednou z nich byla jistě snaha o upevnění malodohodového seskupení do univerzální podoby, o níž se poprvé zmínil na konferenci hlav členských států ještě koncem června t. r., další pak podpora snah francouzské diplomacie posílit vlastní vazby se státy střední a jihovýchodní Evropy. Sotva lze však pochybovat, že faktická *ne-reakce* na Hitlerův březnový akt přispěla i k jeho ochotě přistoupit od konce léta téhož roku na tajné německé sondáže, jež chtěl využít k bezprostřednímu zajištění státu v relaci československo-německé. Mezinárodní klima starého kontinentu ale evidentně přálo více agresorům nežli jejich důsledným oponentům.

III

Považoval-li druhý prezident Československa za první z priorit své administrativy radikální posílení a reorganizaci armády pro případnou obrannou válku

³⁵ AMZV, TO 1936, č. 199-234/37. Kroftův cirkulář z 8. dubna; též DČZP, XVIII, č. 1273, s. 333-334.

³⁶ Vyslanec V. Gírsa psal již 9. března do Prahy: „Na Hitlerovo porušení mírové smlouvy ... jihoslovanská žurnalistika zachovává úplnou rezervu a nezaujímá stanoviska. Nebude-li Francie s Anglií reagovat velmi energicky, bude to znamenat značného posílení německého vlivu v Jugoslávii...“ AMZV, TD 1936, č. 137; též DČZP, XVIII, č. 97.

³⁷ Belgickou neutralitu fakticky deklaroval ve svém projevu již král Leopold III. dne 14. října 1936; úředně byla garantována řadou deklarací velmocí od dubna do října 1937; srov. např. J. ŁAPTOS, *Historia Belgii*. Warszawa 1996, s. 216-217.

proti Německu a jeho spojencům, nebyla to premisa rozhodně náhodná. Viděli jsme už v předcházejícím dílu studie, že právě Beneš ještě jako ministr zahraničí – vedle části generality – do značné míry inspiroval v letech 1932–33, po neúspěchu odzbrojovací konference, první fázi modernizace vojska a v neposlední řadě i některé personální změny v jeho čele.³⁸ Jako člen Nejvyšší rady obrany státu se také od roku 1934 opakovaně zasazoval o mimořádné finanční injekce na výstavbu armády, podle některých vojáků dokonce více nežli tehdejší ministr národní obrany B. Bradáč.³⁹ Benešova podpora části generality v čele s náčelníkem Hlavního štábu Ludvíkem Krejčím v jejím úsilí o rozšíření ozbrojených sil se pak pochopitelně vystupňovala po obdržení prvních konkrétních důkazů o Hitlerově přípravě přepadení Československa počátkem roku 1935. I když se názory tehdejšího ministra zahraničí na některé problémy, zvláště záležitosti minorit, od často přímočarých pohledů generálů lišily, nelze pochybovat, že Benešovým zvolením v prosinci 1935 získaly armádní špičky v osobě nového prezidenta pro své plány obrany mimořádného spojence, který svůj zájem o příští výstavbu armády dával najevo prakticky od prvních dnů své nové role.

Vrchní velitel československé branné moci stanul v momentu svého zvolení v čele instituce, která procházela mnohostrannou reorganizací a modernizací, její některé aspekty ovšem byly v podstatě v počátcích. Právě od roku 1935 byl postupně zvyšován počet aktivních svazků armády, kdy z původních 12 pěších divizí a 4 jízdních brigád bylo zřízeno 17 divizí a skupin a předjímalo se vytvoření 4 vyšších „rychlých“ svazků; tento proces se ovšem protáhl až do podzimu 1937. V momentu Benešova nástupu do úřadu byl realizován pouze první, byť zásadní krok reformy, při němž byla celá armáda rozdělena podle nového organizačního schématu z května 1935 na „krycí“ a „manévrovací“ část. Většina mírových jednotek měla přitom vytvořit právě ony „krycí“ síly v podobě nových hraničních oblastí (ve velikosti divize), komplikujících případný neočekávaný přepad státu. Původní schematismus válečné armády po mobilizaci také předpokládal vytvoření celkem 38 divizí a 4 jezdeckých brigád (z toho 15 oblastí krycí armády), tento program byl ovšem počátkem roku 1936 ve stadiu počáteční realizace a byl později ještě výrazně modifikován.⁴⁰

Spíše na počátku bylo také přezbrojování, resp. nové vyzbrojování některých, jak ovšem ukázala příští válka, nejdůležitějších složek ozbrojených sil. Armáda měla sice kvalitní výzbroj pěchotní a vcelku i dělostřeleckou (která se postupně modernizovala), teprve od roku 1935 však např. začala dostávat první větší množství lehkých tanků konstrukce Škoda. Podobně se opožďovala modernizace letectva, i když

³⁸ Srov. E. BENEŠ, *Paměti II*, s. 37–38.

³⁹ Srov. např. P. ŠRÁMEK, *Podíl Edvarda Beneše na výstavbě československé armády ve třicátých letech*. *ĐaS* 2000, č. 4, s. 31.

⁴⁰ F. NESVADBA a kol., *Vojenské dějiny Československa*. Díl III. Praha 1987, s. 382–383; naposledy P. M. MAJEWSKI, *Nierozegrana Kampania. Możliwości obronne Czechosłowacji jesienią 1938 roku*. Warszawa 2004, zvl. kap. 2.

republika jinak disponovala jako jeden z nemnoha států střední velikosti kvalitním a vcelku výkonným leteckým průmyslem. Letectvo sice dostávalo od r. 1934 ve velkých sériích nové stíhací a víceúčelové letouny, které měly v následujícím období tvořit jeho skutečnou páteř. Jednalo se však o typy konstrukčně vycházející ze starších modelů zčásti ještě z předcházející dekády, které se svými technickými parametry prostě nemohly rovnat novým moderním typům, které např. od r. 1934–35 zkoušelo (a brzy zavádělo) sousední Německo a také Velká Británie a zhruba s ročním zpožděním i Francie. I když nehodláme čtenáře unavovat výčtem technických detailů, je třeba konstatovat, že skutečně moderní typy bojových letounů – stíhačů, bombardérů i víceúčelových letadel – dodal náš průmysl v podobě prototypů až v osudném roce 1938, což pochopitelně výrazně omezovalo jak možnosti armády, tak celkové protiletecké obrany státu v době obou velkých krizí.⁴¹

Fakticky v začátcích byla v momentu Benešova zvolení také realizace snad nejpodstatnější, později zřejmě hodně přeceňované komponenty zamýšleného obranného schématu republiky, vycházející z její zahraničněpolitické orientace, totiž výstavba stálých opevnění. O jejím uskutečnění bylo sice definitivně rozhodnuto už na podzim 1934, celkový program byl ovšem – zvláště pod tlakem měnících se zahraničněpolitických okolností – schválen až v polovině roku 1936 a i harmonogram jeho první etapy byl rozpracován až do roku 1942.⁴² Základním cílem projektované pevnostní soustavy bylo především náležitě zefektivnění obrany většiny státního území a případný organizovaný ústup jádra vojska do jeho východní části, jenž měl umožnit získat čas pro rozvinutí protiofenzivy spojenců, především Francie. Projekt musel být ale již vzhledem k ekonomickým možnostem země a především délce jejích hranic nutným kompromisem, předjímajícím výstavbu těžkých opevnění po vzoru francouzské Maginotovy linie pouze na potenciálně nejohroženějších hranicích, tedy na severní Moravě a v severovýchodních Čechách, zvláště v oblasti Kladska. Pro většinu zbývajících úseků měla alespoň na nejbližší roky vystačit pouze lehká opevnění, což samozřejmě celkovou hodnotu potenciální české „pevnosti“ relativizovalo, nemluvě již o drastických změnách ve francouzských vojenských plánech právě v letech 1935–36.⁴³

⁴¹ Jádrem československého letectva zůstaly až do zářijové krize stíhací dvouplošníky Avia B-534 a víceúčelové jednomotorové letouny Letov Š 328, jejichž předností byly mj. značné počty. Jedinými použitelnými středními bombardéry zůstaly licenční francouzské stroje MB 200, které postupně doplňovaly lehké bombardéry ze SSSR S 2 (B 71), jejichž licenční výrobu se ovšem v ČSR do Mnichova nepodařilo rozběhnout. Srov. přehledně M. JOHN, *Československé letectvo v roce 1938*. Beroun 1996, passim.

⁴² Srov. J. Bílek in: F. NESVADBA a kol., *Vojenské dějiny Československa*, III, s. 426–427; z novější literatury např. L. ARON a kol., *Československá opevnění 1935–1938*. Náchod 1990; E. STEHLÍK, *Lexikon československého opevnění z let 1935–1938*. Praha 1993, a další.

⁴³ Ke změně francouzských armádních plánů srov. např. R. J. YOUNG, *In command of France: French Policy and military Planning 1933–1939*. New York 1979; torzo písemností čs. vojenského atašé ve Francii, plk. A. Kaliny, zachované v VHA, VKPR, kart. 176, zprávy vojenského atašé z Francie, sice neumožňuje bezpečně zjistit, zdali francouzská generalita o změnách své koncepce v letech 1935–36 československou stranu informovala, dokumenty však spíše nasvědčují, že nikoliv.

První těžký pevnostní objekt, jeden z více než čtyřiceti srubů v oblasti Hlučínska, byl navíc vybetonován až ve dnech prezidentské volby a druhý právě ve dnech krize okolo remilitarizace Porýní, vše ostatní zatím zůstávalo jen na papíře. A třebaže už v průběhu roku 1936 byly postaveny v některých ohrožených úsecích hranic i první stovky lehkých pevnůstek a na podzim 1936 byly vybetonovány i první objekty nejtěžších pevností, tzv. tvrzí, do roku 1938 nemohla být celkem pochopitelně dobudována ani první etapa velkorysého plánu opevnění, i když byl jinak celkový výsledek této složky příprav obrany státu jistě pozoruhodný.⁴⁴

Nový prezident začal skutečně bezprostředně po svém zvolení projevovat o záležitosti armády eminentní zájem, jehož výrazem se staly mimo jiné pravidelné vojenské audience, při nichž velitelé informovali o aktuálních otázkách obrany státu, ale též jeho předsednictví Nejvyšší rady obrany státu (poprvé už 20. února 1936) a také Armádního poradního sboru. Hned ve svém prvním armádním rozkazu ze 17. ledna 1936 zdůraznil, že vojsko musí být stále připraveno „uhájit za každou cenu a všemi prostředky všechny duchovní a hmotné hodnoty našeho státního a národního života“. O necelý měsíc později se uskutečnila také první z řady schůzek s nejvyššími představiteli armády, na níž byly již probírány zcela konkrétní otázky související s obranou republiky.⁴⁵ V následujících měsících pak Beneš navštívil řadu klíčových vojenských institucí, kde v projevech k příslušným důstojníkům opakoval základní krédo této složky své aktivity – „přivést naši armádu mravně i technicky na úroveň nejlepších armád světa.“⁴⁶ Prezident ovšem oslovoval nejen vybrané instituce, např. vysoké vojenské školy či ústavy, ale navštěvoval i různé útvary armády, pravidelně sledoval jejich manévry, a posléze dokonce souhlasil, aby se jeden z dělostřeleckých pluků přejmenoval na „101. pluk E. Beneše“, označení, které později převzaly i další útvary.⁴⁷

Určitým vrcholem této stránky prezidentova zájmu o výstavbu armády byla účast na do té doby největších vojenských manévrech v ČSR, závěrečných cvičeních nejprve koncem srpna 1936 v prostoru Pardubic a později (jako součást své první velké cesty na Slovensko) v září téhož roku na jižním Slovensku. Už při pozorování manévrů u Pardubic, jichž se zúčastnilo na sto tisíc vojáků, mohl Beneš konstatovat „pokrok, velký pokrok ve všech otázkách obrany našeho státu,

⁴⁴ Pro čtenářovu ilustraci budiž uvedeno, že v průběhu roku 1936 bylo vystavěno téměř 900 lehkých pevnůstek LO 36 a v následujících dvou letech již přes 9000 zdokonalených LO 37.

Ve stejné době bylo vybetonováno 227 těžkých izolovaných objektů a několik desítek dalších podobných objektů v soustavě šesti tzv. tvrzí, což je jistě vzhledem ke kapacitám stavebních firem republiky a v neposlední řadě jejím finančním možnostem úctyhodný výkon.

⁴⁵ Text Benešova rozkazu viz in: E. BENEŠ, *Armáda, brannost národa a obrana státu*. Projevy prezidenta... Praha 1937, s. 11–13; ke schůzce viz P. ŠRÁMEK, *Podíl Edvarda Beneše na výstavbě československé armády*, s. 32.

⁴⁶ Projev prezidenta E. Beneše při první večeři zástupců armády dne 19. března 1936, in: E. BENEŠ, *Armáda, brannost národa a obrana státu*, s. 22–24.

⁴⁷ Jméno Edvarda Beneše nesl vedle 101. dělostřeleckého pluku např. 41. pěší pluk v Bratislavě, 6. letecký pluk v Chrudimí a další útvary.